

पंथियां

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કોપીરાઝિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૬૦૩૮

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ પલંગિયા

વિગય ૬ - : ૪૨

પ • તં • ગિ • થાં

સંપાદક
જમુ દાણી

પ્રકાશક • ધી ન્યુ ઇસ્ટ સ્ટ્રીટ • મુંબઈ-૭

૯-૧૦૦૦

શ્રી ગુરુ દેવ ગુરુ - શ્રી ગુરુ દેવ
શ્રી મહિલા વિદ્યાલય - આમદાવાદ
શ્રી રોહિત મહેતા - વલ્લભભાઈ રોડ આમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ મંજીવર
૦૦૦ • ગોપિનથ મંજીવર
આમદાવાદ
ગુજરાતી ગોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૬૦૩૯

Published by R. M. Alparwalla, B.A., LL.B., Bar-at Law,
Cor Secretary, The New Era School, Gowalia Tank, Bombay-7.
મુદ્રક - બાલુભાઈ રાવત - કુમાર પ્રિન્ટરી ૨૭૦૭ રાયપુર આમદાવાદ

નિવેદન

લઘુઓ લઘુઓ આપણે ત્યાં બાળકો માટેનું-બાળકોને નામે-કીક
કીક સાહિત્ય પ્રગટ થઇ રહ્યું છે. પ્રગટ થતા એ બધા જ સાહિત્યમાં
બાલદષ્ટિ છે કે નહિ તે તો અભ્યાસીઓ જાણી શકશે. આપણે ત્યાં
બાલગીતોના સંગ્રહો પણ બહાર પડી રહ્યા છે. આજે તેમાં આ પુસ્તકથી
ઉમેરો થાય છે. બાળકો માટે છે તેવાં જ ગીતોના સારા એવા સંગ્રહમાં
આનો સમાવેશ થાય એમ લાગે છે.

બાળકોનાં પુસ્તકો બાળકોની દષ્ટિથી જ લખાયાં છે કે નહિ તેનો
સાચો ન્યાય બાળકો જ જાણે શકે. બાઈ દાણીએ ત્રણ વર્ષથી
સતત અને પ્રત્યક્ષ અભિવ્યક્ત કર્યાં કર્યો છે; એક પછી એક ગીત
એમણે બાળકોને ધ્યાનમાં રાખી છે; બાળકોએ એ ગીતો કિવંતો સુખી ગાયાં છે,
તાલ દેને પગમે ઝીંક્યા છે, અને આનંદ અને ઉદ્વેગસભર ગાતાં અને
કૂદતાં સત્કાર્યા છે: બાળકોએ એ ગીતોને પોતાના જ ગીતો માન્યાં છે.
બાઈ દાણીનાં 'પતંગિયાનાં રંગદર્શન'માં આનું સુંદર અને લલરપણી
ચિત્ર છે. સોને હું એ વાંચવાનો આમ્રદ કરું છું.

બાળકો માટે છે તેને જ અમારી શાળાના આ પ્રથમ પ્રકાશન
તરીકે ધરનાં અત્યંત આનંદ થાય છે. આ ગીતોનો કિલ્લોલ ગુજરાતને
ધેરેધેર પહોંચે એ જ ઇચ્છા.

મુખ્યમંત્રીશ્રી

મુંબઈ-એપ્રિલ ૧૯૭૧

પ્રિન્સિપાલ ધી ન્યુ સિસ્ટમ.

હવે પછી પ્રગટ થનારાં

સંપાદકનાં અન્ય પુસ્તકો

વિભાગની વિનોદકથા

ખંભાળની રસવાટિકા

હટ્ટા-કાન્થો

અભ્યાસ-કાન્થો

(પ્રાથમિક અને માધ્યમિક વર્ગો માટે)

મધુમધુરી મસ્તીભર્યા

સૌ બાલાત્માને

ઉ . પ . હા . ર

૨૪-૪-૩૧

પતંગિયાનાં રંગદર્શન

મેં એક બિલાડી પાળી છે,
તે રંગે બહુ રૂપળી છે;
તે હજીવે હજીવે—

હજીવો તો થામે સારે, 'રંગાવે રંગાવે' એ શબ્દો અભિનય સારા !
ખેલતો હતો ત્યાં તો 'મેસરી' આવેજ આગ્યા. 'મેસ' અરથા બચુ ! શાખો
કે ? ખેલે કાર્ન વંચો છે કે નહિ ? કાર્ન મેસવા આવ્યુ હોય ત્યારે તો
જગ મુખો ગંદ ! મદારે જા'છ કે આવું ?'

મારે જાતું ક્યાં ? જાતું ક્યાં ?

'નિશાળમ મારે', જાતા ન દે; ધરમા માકે ત્યાં જાપા ત્રેદે; નાચવા
મારું તો કહેશે કે રહેશે દે, મારે ઉખડશે; મેડીમા નમવા જાઉં તો જા
કહેશે કે ધૂમમા ન જસાય. કપડા બગડે ત્યારે મારે જાતું ક્યાં ? મારે
જાતું ક્યાં ?'

આ કાઠ જંતુડી કાઠી પાતો નથી; આ કાઠ કવિકવપના નથી. છતે
ચોગાન આપણ. આપણા ચોગાનવિદ્યાળાં છે; છતે ખીતે આપણા આપણાં
ગીતવિદ્યાળાં છે ધરધરી દૂનવારીના સૌ આશપતંગિયાની આ એક
કરુણ કથા છે; આ એક કંગળ દશ. છે.

એક લાલ ખતી

પરંતુ આપણેની આતી ગીતવિદ્યાળી દશા છતાં ન તેમજે **જાતી**

જો કોઈ ગાંધી આપણે બલવાની નથી. 'આગરોને નાને' પ્રગટ થઈ
જો સારિત્ય 'આગરો મારેનું' નથી હોતું; અને એટલે જ બલવાની નથી.
જો એટલું આપણું બાલસાદિત્ય આજે સાચું વિચલ નથી. કોઈ ગાંધી
આજેનાં હાથેથી ચોપડીને, તો કોઈ ગોળાં પાનાંની વાતને, કોઈ
'બાલ' શબ્દ મૂકાને, તો કોઈ નાનું કદ કરીને પોતાના પુસ્તકને
'બાલસાદિત્ય' તરીકે ઘુસાડી રહ્યાં છે. પણ આ કયા સુખી ટકશે ?
બાલદષ્ટિ, બાલમાનસ અને બાલભાષાનો વિચાર કયો વગર, અને કયારેક
તો બાળકને જ બૂલીને લખાયેલ સાદિત્યને, 'આગરો, આ તમારે મારે
છે, હો !' એમ કહીશું એથી કાંઈ બાળકો અને હાથ ઝાલવાના નથી.

પણ જેમ આવું ઘુસી ગયેલું સાદિત્ય આપણે લાંબું જેમ જ 'બાલગીતોના
સારા સંગ્રહો પણ છે જ, એ વસ્તુ બૂલી શકાય નેમ નથી 'સુંદર બેટ'
અને 'ચણ્ણિગોર', 'શયણ' અને 'નવા ગીતો', 'કિલ્લોલ' અને 'મલ્લગોટા'
આજે બાળકના હાથમાંની દૂર ખસતા જ નથી.

આ સંગ્રહ શાને ?

અને તો ય એમાંનાં જ ગીતોનો આ નવેમ્બરનો સંગ્રહ શાને ? પ્રથમ
જેટલો રવાનાનિક છે એટલો જ એનો ઉત્તરે ય મન તે : ગાંધીનિક
લાગે છે. બાળકમાં કામ કરનાં બાળકોને કહી શકાય કે અનુભવનિક,
પદ્ધતિસર, વિષયવાર કાન્યોત્તી બંધાયેલી લગ્ન થઈ જૂઠું નથી; કયા ગીતોમાં
ક્યાં ક્યાં તરવો પ્રાધાન્ય બોગવે છે, એને કેમ ખીલતી શકાય, એ
ખતાવાયું જ નથી.

આ સંગ્રહના જ ગીતો જુએનાં 'એની પાછળ સવાઈના, અભિ-
નયનાં, તલનાં, ફરનાં, નૃત્યનાં, નાટકનાં, એવા અનેક સળંગ તરવો
રહેલાં છે. પણ એ તરવો ગાંધીને મુકરર કયો વિનાના કાન્યસંગ્રહો નિ-
બ્રાણ્ય અને દિશાશૂન્ય તથા નરી આંખે જોતાં તો કયારેક ટાંચલા લાગે
છે. આ બધાં ગીતોની મામિક અનરો સમગ્રવતી મુશ્કેલ છે; અનુભવ

જો તો એમના વિના સમજી એ તો એથી વે વધુ મુશ્કેલી
 મિત્ર મારી સાંગતો અનુભવ મને ગતી શક્યો છે. એટલે જ્યાં તો
 એનું આહુ અને અધરે સંજ્ઞાન જ આસેળાને સંતોષ માનીશ.

ક

ક

એડકણાં

શું સંગીત કે શું નૃત્ય, આગકાને પ્રભુની એ તો અનુપમ એટ
 છે. રસતુ આગક સાકળ અપડાએ કે ટોકરી વગાડે, પાવો વગાડે
 કે અંજારી વગાડે શાંત થઈ જાય છે. શરીરમાં પડમ વાગે છે અને
 નાની બહેન કહે છે, 'હાલો, ખીન ખીન જોવા' ત્યાં તો આગકના કાન
 અમકે છે. કંઈકાં વાતો કહેવા માટે છે:

મારી માને એમું કહેજો:

ચોપટ ભૂખો નથી,

ચોપટ ત રવો નથી,

ચોપટ સરોવરની પાળ,

ચોપટ આંધાકરી ડાળ,

ચોપટ કાચી ફેરી ખાલ

ચોપટ પાકી ફેરી ખાલ,

ચોપટ લીલા...હરેર કરે--

એવાર વાર આમ એવાય છે ત્યાં તો આગકને એ વાતોનાં એડકણાં
 યાદ રહી જાય છે, એવા એને હરેર આવે છે. એનું એ ખીન ખીન
 વાર ગાતા એ થાકતા જ નથી; એ તો એવા વધુ ને વધુ કિશોરો
 આપના આડે તો આવા એડકણાંથી જ આગકો ખીલવા પીસે છે
 અને વિકસાવ્યાં વિકસે છે.

સાદાં ગીતો

અને હવે! ચોપટમાળની એ વાત સાંભળતાં સાંભળતાં આજી ખીન

જાણીતા મિત્રોને કહે છે, એની એની માત્ર સાબર છે મનમાં,
જિવાં જિજ્ઞાસુ અને છે; અને પછી તો—

જુઓ જુઓ પેળીની આ ટોળી (પાન ૪)

એમ સાંભળતા બધાને ઓળખવા માટે છે. સામેના ચિત્રમાંથી બોળી
કણુતર જતને પિછાને છે; બાજુએ ખેડેલા પોપટલાઇ કારભારીને જોઇ
દસવા માટે છે; ગરુડ જેવા મોટા રાજાની મરકરી ચાલે છે અને
કામડાબાઇની લુચ્ચાઇનાં વખાણુ થાય છે.

પણ કેટલાક બાળકોને તો માત્ર ધ્વનિ જ ગમે છે; એને સખ્તની
પરવા જ નથી હોતી: દમદમ દોલક વાગે છે અને એક ધ્યાને એ સાંભળે છે:

અગર બમ બમ બમ બમ બમ

નાચે સદાશિવ અલગુરુ (પાન ૧૭)

અંકર ભગવાન નાચે છે પણ એની કોને પડી છે? એ તો બમ બમની
મૂનમા જમી જાય છે અને દોલક સાંથે તાળીના નાચ દેતુ ગાવા માટે
છે પણ તે ય બાળક એ બાળક જ ને! માતાગાતા સામે 'કોટી
ખીસકોલી પર સૌની નગર જાય છે અને બધા ગાવા માટે છે.

તુ આલિયા રમવા આવ,

મગની ખીસકોલી (પાન ૧૬)

પણ રહેવાના બંગલા ન હોય ત્યા કામ મગની ખીસકોલી આવે
ખરી? એટલે—

અડવડ હડવડ નગાસો વાન,

હર હર ગોમતી ગાજે રે;

બગલા ફફડ બનાયા. (પાન ૨૪)

ગોમતી ગાજવા માડી, બંગલા ચણાવા માડ્યા; ગાડેગાડા ભરી વીરે
લવોંગ મગાવ્યા; લવોંગની બારીઓ મેલાવી, કંકુની ગાર લીપાવી; પણ
ખીસકોલી બાહ કામ વરધોડો કાઢ્યા વગર આવે? બાળવાળાને બોલાવ્યા:

સાથે મીનાએ, સાથે મીનાએ

હાલ જુઓ હજુકે; (પાન ૩૨)

તોલ પાંખા; મુઝાસ અને રમણસ સાથે કડકડ કડકડ ધોમ થયા મીનાએ;
વાજતેગાજતે સૌ બેઠે આવ્યા.

અભિનયગીતો

આવાં સાઠાં ગીતોમાંથી જાળકને અભિનયની વૃત્તિ જાગે છે. એને
તો અનુકરણ કરવામાં મગ્ન આવે છે. ખીસકોલીમાંથી સાથે સહુ બંગલામાં
જાય છે ત્યાં મીની માશી મળ્યાં. એ તો હુમ્મ્યા છે ને? છાંકરાઓ ધીમે
સાદે ગાવા લાગ્યાં:

તે હજવે હજવે ચલે છે,

ને અંધારામાં બાળે છે! (પાન ૧)

પણ અંધારામાં બાળીને, જોઇને એ શું કરતી દરે? જાળકો માશી જાય
છે અને મીની માશીના ચાળા ખડવા માંડે છે:

હા ખાય, હા ખાય,

ને શ્રી તો ચપચપ ચાલી જાય (પાન ૧)

જ્યાં ચપચપ અવાજ રહે છે; અવાજ વધી પડે છે. પણ નોતરે શું?
ધીમે મૂરે દિલરૂબા પડે નીચેની લીટીઓ વગાડવા માંડે:

લીટીડા વીરનું ડાહરક વાહું:

લીટી જ ન જરૂર, પોટી જ પડે: (પાન ૨)

અસ; જ્યાં મે જાળકો કાચથી લાલરડાંના સિંહોલ જનાવે છે એ જરૂર
અને પટનાં તાલ ઝીંકે છે. સૌ એ તાલની ધૂતમાં છે, ત્યાં એક જાળક
આંગળીનો વીંછીડો કરીને કોઇને દચકાવે છે અને પેલા છોકરો એક-
બીજો ઉતાવળે ઉતાવળે ગાય છે:

હા હા વીંછીડો, હા હા વીંછીડો; (પાન ૩૮)

ધીમેધીમે વીંછી ચડતો જાય છે; વેદના વધતી જાય છે; પણ

જે, માથે વસે છે, એ કાઠ નીચેતેવે પીગી પડેલા.

સામે ને માથેનો મા વીણડો; (પાન ૧૧)

પછી એમાં શું ખામી રહે? ગીત બગે છે; તાલ બગે છે; સૌ ગેનબગેને
જાય છે; મૂડ દેખાતું બાળક પણ ત્યારે ગીતની, તાલની મસ્તીમાં ડોલે છે.

સંવાદગીતો

સાદા ગીતઅભિનય પછી સંવાદ કરવાની શક્તિ બગે છે. એક જણ
ફક્તનો દીકરો બને છે, તો બીજો જણ મામાની માન્યાઈ બને છે.
દીકરો મોતી લેવા બન્યો છે; બહેન રંગબેરંગી મોતી મેળાવે છે. પીપમાં
પાણી ભરીને દરિયો બનાવે છે; બાઈ એમા ડૂબાડી મારીને મોતી કાઢે
છે અને કહે છે:

લીલુડાં હ્યો, પીળુનાં હ્યો,

લાલ પીયાં તે કાટ બરી મોતીડા હ્યો (પાન ૧૧)

બહેન મોતી લે છે અને મામાએ પૂરોવે છે બંને જણ સામસામાં મામા
પહેરાવે છે. ફોટો પાડવા જેવું દરય બંને છે. પડદા પાછળથી કાંઈ અભિનંદે છે:

શોભે ધણાં, શોભે ધણાં,

હાર પેરીને બેઠ જણ શોભે ધણાં (પાન ૧૧)

આમ જ બીજી અને ત્રીજાનાં પાદ ભજવવામાં ય જાળકને શરમ નથી
આવતી. એક જણ લીસો ચોરણા પહેરી બીજી બને છે, તો બીજો દાઢી
જાંધાને મીયાં બને છે. મીયા સાહેબ તો ગાંધીજીના ભક્ત છે. બીજીને
એ કાનવા વીનવે છે. પણ રેડિયો કયાં?

મીયા સાહેબ કમાડ લંગાવે છે, કટાર લંગાવે છે; રેડિયો અને ત્રાક
બનાવે છે. પણ પૂણી વગર શું કન્યું? બીજી બોલે છે:

કૈસે કાતું મીયાં? પૂણિયા મિલે ના; (પાન ૩૦)

ત્યા તો મીયાં સાહેબ તૈયાર થયા:

મરી દાઢી બોડાવું તરી પૂણિયા બનવું; (પાન ૩૦)

પણ તમે કોઈ કામની જાણની આગળે રહે છે. પણ આવી ગીતની
જાણનામાં આવીને કસાય ત્યારે શિક્ષક બીબીનો અને શિક્ષિકા
બીબીનો પણ જોઈને એ સરમ તોડવી જોઈશે હો!

તાલગીતો

આગક જેમ રાગ ગીતી લે છે એમ જ તાલ પકડનાં ય એને વાર
સામગ્રી નથી. કયે વખતે કયું ગીત લેવું એ શિક્ષકે વિચારવાનું રહે છે
જ; પણ કેટલાક ગીતો તો ગમે ત્યારે ગાશે તો પણ આગકોની આંખમાં
ચમકાર લાવશે જુઓ:

હા હા હોકો ફેરા મીઠો મીઠો આવે,

મન માવે, મગ્ત બનાવે; (પાન ૨૬)

આગકોને મરતી આવે છે; ખોટો ખોટો હોકો પીવા માટે છે. પણ આવાં
ગીતની આગક બનાવણી થઈ જશે એમ માનના નહિ. હા, આ મરકરીની
તરતુ છે એનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ તો બિંબો કરવો જ જોઈએ. પાકી તો
એ તાલમાં જ તલ્લીન થાય છે.

હા રે, હોકો ઠગડો,

રે બાઈ! જુવાન થઈ નય ધરડો;

રે હા..... બાઈ..... હાં. (પાન ૨૬)

‘હા... બાઈ... હા...’ કરતાં જણ તાળી પડે છે અને મરકરીઓનાં
જલસા જેવો દેખાવ થાય છે.

પણ આમ એક ગીત પૂરું ન થાય ત્યાં તો બીજા ગીતની તૈયારી
આગકને જાગે છે. એક જણ શરૂ કરે છે:

હમડી લઈને હું તો સુતારવાડે ગઈ’તી. (પાન ૩૪)

આગકે ગાતું ગાતું ડોકે છે; સુતાર સાથે સોદો કરે છે:

મીંચાં કા માફા, બીબીકું વેલ;

પણ આં બે પાનાં જ નહિ; એક જ હમડીમાં-પાછમાં-એને તો કાંઈક
ત્રીજું ય જોઈએ છે. એ કહે છે:

અમે— નહિ તો માઢી દમરી પાછી દે. (પાન ૩૪)

દુકાને દુકાને દરે છે. મોદનલાલ જેવો કોઇ, અંદર ન હોય તેથી કડીઓ ઉપખપ્રતો જાય છે. અને ગાતો જાય છે. તાલ નથી, સર એસર થતો નથી. બાળકે તો—

તોરે નામ જ્યું, દરે દમ દમ દમ...

દુનિયા મેં નહિ કછુ દમ દમ દમ (પાન ૩૫)

જેવું સૂક્ષ્મ તાલસંગીત પણ ઝીંકે છે. સૌ ઉભાં થાય છે; દિલરૂપા પર કમીડી દરે છે તેમ ખામે કે ઉત્તાવળી ગતિએ નૃત્ય ચાલે છે; પણ વચ્ચે કમીડીને તાન ચડે છે અને

ધ્યાન ધરે અળ, ધ્યાન ધરે અળ,

ધ્યાન ધરે અળ ધ્યાન. (પાન ૩૬)

એમ કરતા ગાંધા મોટે છે; તો પળી કોઈ ઓગતે દાડીઆ લાગીને નય ધરી દે સોનારા રે, ગારી નેય ધરી દે સોનારા. (પાન ૪૦)

સાચા તો—

સીવ—સ્વામિનજી જય

પ્યારે સપ્તા કી જય (પાન ૪૧)

પાય છે. પણ બાળકોમાં વ દેશભક્તો હોય છે ને? કોઈ જાસથી—

મહાત્મા ગાંધી કી જય,

માતીલાલજી કી જય,

બોલો વીર: જવાહીર: કી જય જય જય.

એમ બવરાવવા મોટે છે અને બધાને તાન ચડાવે છે.

કૃત્યગીતો

પણ કેટલાંક બાળકો રાસમાં લાગ લેતા જ નથી; નાચમાં પણ લાગ લેતાં નથી. એમને તો એ નમાલું લાગે છે. તાલસંગીત તો ગમે છે, પણ તે વાગતા લાયક

એમનાં સિવાઈ, એમ નો અમનાં સિવાઈ. (પાન ૧૮)
 એમ શાંતી હોય, દોષમાં નસવાર આલસથી હોય અને અમારું બધું
 ભગેર એક સિવાઈની માફક તાલગદ—

આ દિવસ હોય બે પ્યારો,
 ત્રીસ પાસ માં વિચારો,
 કંઈ કંઈ કરો સુધારો:
 સ્વિદના યુવાન. (પાન ૨૧)

એમ માતા માતા કૃત્ય કરવા નો હોય, દમાક દમાક તાલ દેવાના હોય
 એમા એને શું આ વે છે. ત્યાર એન તો તાલપાતના મેદાનમા મોતે
 હોંબા હોય નેટલો આનઃ થાય છે. પછી તો મિનિટો સુધી એન એ
 ગીતની ખુમારી રહે છે.

સંઘઅભિનય

સૌ પાગકો મગખા નથી હોતા. કેટલાક એકલા ગાતા કે નાચતાં
 શનમાય છે આંવે સમુદ્યે જેમા ગવા જ ભાગ લખ શકે તેવાં ન નુન
 -અભિનય મોજાનાં જોઈએ: જેમકે—

મમ પેટા ચાંચાં રે મારી કાઝ હોય (પાન ૮)
 મોં પાગકો કામ વેચેમા માટે છે. કેટલેક બા. ગાના તો કેટલેક બેંગોર,
 કોઈ આલતા ચાલતા તો કોઈ એપણા ભરતે કામ ન છે. વળતવળતા
 આભવ્યો થાય છે, કોઈ આગળ પાછળ રહી વળે છે અને તો ન
 એમા વૈનધ્ય પરાનુ જાય છે. સુર ઉતાવળે થાય છે અને પાગકો
 વમજટ મોલાવે છે. મજરા, ખંજરી, દાસક, જનાંગો નાદ મારે છે તેમજ જે છે.

આ જ વતનના જોતે સંઘઅભિનયમા પણ પાગકને એટલે જ રસ
 આવે છે. તદ્દન સાદું ગીત લઈએ.

નાન્દી મારી આળ, એ જોતી કાક કાંક (પાન ૨૨)
 એમ બોલતાં બોલતાં નાની ચમકતી આળા ખતાવવામા, અજ—

એમ કહીને અગાધ નિઃશ્વાસે યાચી છે. આમ જ પણ થોડીક અલિકાઓ
 વિચિત્ર રીતે આંખોમાં ભેગી કરી ચપડી પગપટ બાળકે મૂકી
 મોકું લાગે છે. આમ જ પણ થોડીક અલિકાઓ

ચુંદડી ચોદ લોકમા ગ્રેતું (પાન ૨૮)

એમ કરી ચુંદડી શોધે છે. 'આભની વેળે ઠાણી' અને 'ફૂગરે ફૂગરે
 દોડતી' ચુંદડી ઓઢે છે. અને ઓઢીને પછી પગપટ પ- પાણી જવાનાં
 આમચણ અપાય છે:

ચલ ગાગર ચલ ગાગર પગપટ પર નહાળે (પાન ૪૩)

ગાગર ધૂમવા માડે છે, સૌ ડોમના આવે છે, આમ પાનિદારીઓનાં એ
 દર્શનમાં નાણું કલાના પૂર ઉઠાવે છે.

ગરમતગીત

પણ આગકો ગરમત કે ગરમતને ક્યારેય જૂલના જ નથી. ચાકે
 ત્યારે રમતગીત ઉપાડે છે એ પક્ષ થાય છે એક પક્ષ અદર વર્તુલમાં
 બેસે છે અને બીજો પક્ષ પાછળ બિભો રહી આગકો આગકોના માથા
 પર હાથ મૂકે છે. ગેરેલા પૂછે છે.

મારા માથા પર કોણ ચડયુ? (પાન ૧૩)

'હોલો ગણો' એમ એનો જવાબ આવે છે. ઉતરવા વિનવણ થાય
 છે; ખીર ખવનવવાના અને દૂધે નવનારાના વચન આપાય છે, પણ
 હોલો માનતો નથી, નીચે ઉતરનો નથી ત્યારે કોઈ ગરમતી શહેરી બાળક

માટર આપુ, ગિમ્મીટ આપું.

એમ કહીને હોલોને લલચાવે છે. પછી ઉભા ગ્રહેલા બેમે છે અને બેડેલાં
 હાથ મૂકી ઉભા રહે છે પણ બીજો રમતા હોય ત્યારે વચ્ચે તોડાન
 કરનાર પણ એક વર્ગ હોય છે ન? એક જણ્યો બોલે છે:

કાળી કાયલ બોલે (પાન ૧૪)

જોઈએ તો સનાઈ જાય છે; ત્યાં જીવે જાય છે.

સાથે સાથે જોઈએ જાય છે. સાથે જોઈએ જાય છે અને સમન સમનને ઠેકાણે રહી જાય છે.

નૃત્ય

છાયા આપ્યા મહેતાં હું આ જગા જોનો કેટલાક મિત્રોને જાણવો હતો. એક જણે ટીકા કરી કે 'મોગરાની માળા' અને 'હથેલે હાથે' અમરાં છે; અને એ જાતો જાળકોને માટે નથી. મારે ચર્ચા કરવી જ નહોતી. મેં, તો કહ્યું કે 'આ ટીકાકાર છે, જરાજર છે. મેં તો આમાં જ એકેએક ગીત જાળક પામેથી સાંભળ્યું છે, જાળવેલું જોયું છે. એની કલાથી હું મુગ્ધ થયો છું. ભાવ ન સમજાય, અર્થ ન સમજાય એવા ગીતોના અભિનય કરી જાળકોએ અનેકને દિગ્મૂઢ કર્યાં છે, એ નજરે જોયા છતાં હું તમારું ટીકાનું તથ્ય કેમ સ્વીકારી શકું ?'

ભુજો, મેલા જાણ્યામાંથી ઝીંજાઝીંજા ધોળા વચ્ચે ઉડાડતા પવન-જાસો આવે છે. આકાશમાંથી જાણે પરીઓ ઉતરે!

બા પાન ના (પાન ૩)

જાનાં જાનાં શ્વેત જાળે જોયા સૌ હાથ હાથે છે આગળની વીંટી સાથે જાંધેલ વસ્ત્ર ફગડરી રજુ છે. હાથ ઉંચા ચાપ છે ત્યાં ના 'પેંચા કનકવા ઉચે ઉડે' છે તે દેખાય છે. ગીત આગળ વધે છે, મજાસ રચી પૂગાય છે; તલ્લન શાનિ છે; સુ લગભગ અંત થવાની અગ્નિ ઉગર છે; તો—

ધીસ ધાધુ જીત પરીએના ગા (પાન ૩)

એમ જોડનાં જાળકનાં પગનો સળવળાટ પલ્લુ બધ થાય છે. પરીઓનાં જીતની શાનિમાં જીતની શાનિ ઉમેરાય છે.

પલ્લુ આવું જ એક જીજ્ઞ કલાદર્શન કરીએ, પનિદારી જાનું જોઈએ છે. સાદા સાદા અભિયા અને સાદી સાદી મુઠ્ઠી જોડી સાથે આવે છે.

એમ ગાતી ગાતી ચુંદડીનો ઘૂંચટ તાણવા પ્રયાસ કરે છે. મોઢું ઢંકાય છે અને બંદરની આંખો નળકે છે. પ્રેતકવચ અને તાળીઓના ગડગડાટથી અભિનંદન આવે છે.
 વિવેક ધૂંધટ તાણી રે (પાન ૪).

એમ ગાતી ગાતી ચુંદડીનો ઘૂંચટ તાણવા પ્રયાસ કરે છે. મોઢું ઢંકાય છે અને બંદરની આંખો નળકે છે. પ્રેતકવચ અને તાળીઓના ગડગડાટથી અભિનંદન આવે છે.

પણ એક નૃત્ય આમ પૂરું થાય છે ત્યાં બીજું ભાવમય ડોલન શરૂ થાય છે. સામેના બાજે ઉપર બાજકોને ગમતા કનેયાની મૂર્તિ છે. પાસે ધૂપ અને દીપ છે. હાથમા કાપક લખને બે બાજુથી બે મંડળી ગાતી ગાતી આવે છે. ઝૂલતી માળા શા સૂરના ડોલન અવાજ પર ઉતરે છે:

મોગરાની માળ મારી, મોગરાની માળ,

બહેને ધીંગેલ કળ્લ, બાજે ધીંગેલ વળી. (પાન ૬)

એવી મોગરાની માળ બે હાથ વચ્ચે લીંગે છે કંઠે લટકાઈને બાજક 'ચકચકર પૂદડી સે' છે ત્યાં ના—

તૂટી તૂટી શું મારી મોગરાની માળ (પાન ૬)

માળ તૂટી ગઈ! હવે શું કરવું? તૂટેલી માળ લખને સૌ મૂર્તિ પાસે જાય છે; ઘુંટણબર બેમીને સૌ દેખાને માળ ધરે છે. પણ આમ જોવામાં આવે તદ્દલ નહીં છીએ ત્યાં તે પડે પડી જાય છે.

નૃત્યકૌશલ્ય

આ તે સાદા નૃત્યની વાત થઈ. ભાનુ કે રાગિણી જેવા કેટલાંક બાજકોને તે સંગીત અને નૃત્યની જન્મજાતિશ હોય છે. એવાં બાજકોને બે કંઈક મળવું જોઈએ ને? પ્રકૃતિદેવી વસંતના વાદા સજે ત્યારે એમનાથી શી રીતે સાત બેમી શકાય? બાજેબાજે પૂલના ફારમ ફારે ત્યારે બાજક

જાનમાં પ્રલમ્બતા પહેરે છે, ગળામાં પ્રલમ્બતા ધરે છે, માથે પ્રલમ્બતા ધરે છે; કાનમાં પ્રલમ્બતા લટકાવે છે, પગમાં પ્રલમ્બતા ધરે છે, મેલમનુષ્યના રંગની ઓટણી ઓરે છે;—વસંતનાં જાણે પ્રલમ્બતા મહામહાના ઉપવનમાં સૂરંગી—મધુરી પ્રલમ્બતા વચ્ચે કોઈ મધુકર નાચતો અને હિસ્સોલનો ફરે તેમ સૌ પ્રલમ્બતા આવે છે અને—

શબ્દ ! કોઈ વસન્ત હ્યોઃ વસન્ત હ્યોઃ, (પાન ૨૭)

નાં નિમંત્રણ આવે છે આસપાસ લીલા લીલા કુંડા છે. કાચની પ્રલમ્બતા નીચે મૂકી નૃત્ય ચાલે છે:

દેવ-દેવી સોહાગ્ર લેવા આવે. (પાન ૨૭)

દેવ દેવીઆ ઉતરે છે; અર્ધ રથજો વસંતના વાતાવરણ ખડાં થાય છે: ભાં તે માથે મોરકલગી લગાવી એક બાગક આવે છે:

પુત્રમા થનનન થનનન નાચે

પુત્રનો મોરલો હો રજ' (પાન ૪૧)

એમ થનનનાટવાયું નૃત્ય ચાલે છે, અંગેઅંગમાથી નૃત્ય કરે છે. ખાલ પનંગિયાનું એ ખાલનૃત્ય આખામા આજસ ભરે છે, દેવામાં હેન કરે છે.

સંગીત: એક કલા

પણ આવા નૃત્ય કે સંગીત ઘટનો વિષય જ નથી. મહાપત્રક પ્રમાણે ઘટ વાગે અને બાગકોના કાચ જાલીને મેનાયે એમના કંઠમાં આપણે જેમ પરાણે સંગીતનાં સૂર પૂરી શકના નથી, એમ જ કોઈ મહેમાન આવે ત્યારે આખ કાઢીને કે હુકમ કરીને ગવરાવવાથી બાગકનું માન્યું સંગીત સાંભળી એ શકવાના નથી. સંગીત એક કલા છે. કલા તો કોઈ અને હિસ્સોલનો વિષય છે સંગીતરસિક બાગકો પાસે કોઈએ અને હિસ્સોલનું વાતાવરણ રચવાનું છે. શિક્ષકે શરમ છોડી બાગકો સાથે નાચવાનું અને ફેરવાનું છે અને એ થયા પછી તો મિત્રબાનના સૂર સાંભળી એને દેશે તનમનાટ ચાલશે; તબલાની ચાપી પાસે ભાં,

એના મન લાગે દેવા માટે. ખંચી વાગશે ત્યાં એને દાંડીઆ રાખે
સાંભળશે. મધી તો એ ત્યાં દોડતાં આવશે, વમરપ્રધે નાચશે. મધી
એને નથી પડવા રહેવાની પ્રેક્ષકવર્ગની કે નથી તમના રહેવાની આતાવર્ગની.

આનંદ-ગુણ

આમાંનું ઘણુંઘણું મારી શાળાનાં આગકેએ કર્યું છે. એમના નાચમાં
એમણે મને જાગ સેવા દમને આનંદ આપ્યો છે. જે ગીતો ગાતાં ગાતાં
આમે સાથે નાચ્યા અને કૃદા દતા એ જ ગીતો એમના હાથમાં આમ
પુસ્તક રૂપે આજે હું મૂકું છું.

જાળકેનાં ગીતોમાં મુજરાત ગરીબ છે. એ ગરીબામને વિદારનાર
અને જાળકેમાં કિલ્લોલ અને નૃત્ય પૂરનાર સૌ કવિઓએ એમનાં ગીતો
સંગ્રહિત કરવાની રજા આપી છે માટે એમનાં, તથા આ ગીતસંગ્રહને
પુસ્તક રૂપે પ્રકાશનમાં મુકનાર મારી શાળાનાં, હું અને મારાં જાણકેમંત્રી
સરનાં જ આભારી છીએ.

જમુ દાણી

કુજ-કુટર : પંચગામી ૨૪-૫-'૭૧

કુલ-મંડળ

૧ ધરનો વાઘ	૧
૨ હાલનું વાલું	૨
૩ વા પવન વા	૩
૪ સાહેલરી	૪
૫ લેને તારી લ ફેરી	૫
૬ મોગરાની માળ	૬
૭ નરિ બાઉ રે	૭
૮ કે ગ દમે	૮
૯ પંખીની પેળી	૯
૧૦ બહાણું ચંડે	૧૦
૧૧ બહાણું ચંડવા	૧૧
૧૨ મારો છં માર	૧૨
૧૩ હોલો રોમો	૧૩
૧૪ કુલકુલ	૧૪
૧૫ કુલરડી	૧૫
૧૬ ગિરલી	૧૬
૧૭ અગડ અમ ગમ	૧૭

૧૮ સાચાના મિત્રો	૧૮
૧૯ ખીમકોલી	૧૯
૨૦ છલકાતું આવે ગ્રેડલું	૨૦
૨૧ વીર ગીત	૨૧
૨૨ નાની મારી આંખ	૨૨
૨૩ બંગલા	૨૪
૨૪ છેટો છેટો રે	૨૫
૨૫ આઈ હાં	૨૬
૨૬ વસેલ હોયો !	૨૭
૨૭ ચુંદડી	૨૮
૨૮ છેલ્લળ ખીખીયા	૩૦
૨૯ મહિંગા	૩૧
૩૦ વાળ	૩૨
૩૧ દમડી પાછી જે	૩૪
૩૨ ચાકો ચાકો	૩૫
૩૩ મેહુલો ગાતો	૩૬
૩૪ હર હમ હમ હમ	૩૭
૩૫ હંમો હંમો વીખીયા	૩૮
૩૬ નથ ઘડી જે	૪૦
૩૭ પુરનો મોરડો	૪૧
૩૮ કાન તારે તળાવ	૪૨
૩૯ ચલ ગાગર !	૪૩
૪૦ મસ્તી	૪૪

प तं गि यां

ધરનો વાઘ

મેં એક બિલાડી પાળી છે,
તે રંગે બહુ રૂપાળી છે;
તે હળવે હળવે ચાલે છે,
ને અંધારામાં ભાળે છે!

દહીં ખાય, દૂધ ખાય,
ધી તો ચપચપ ચાટી જાય.

તે ઉંદરને ઝટપટ ઝાલે,
પણ કુતરાથી ખીતી ચાલે;
એના ડીલ પર ડાઘ છે,
એ મારા ધરનો વાઘ છે!

[અભિનય ગીત]

—ત્રિશુવન વ્યાસ

હાલરડું વાલું

વાલીડા વીરનું હાલરડું વાલું
હૈયાના હીરનું હાલરડું વાલું!

ઊંઘી જા ઝટ
પોઢી જા પટ

તને દેખાડુ સોણલું રૂપાળું
હો વીરનું હાલરડું વાલું! —વાલીડાં

ભારે પારણીયું સાફ નૈ સુંવાળું
હો વીરનું હાલરડું વાલું! —વાલીડાં

[અભિનય ગીત]

—ઝવેરચંદ મેઘાણી

—વા પવન વા—

વા પવન વા, વા પવન વા,
ઝાલે ચડે મારી ફૂલવેલ આ;

વા પવન વા,
વા પવન વા,
અદ્ધર ઊડે પેલા કનકવા.

વા પવન વા,
વા પવન વા,
ધીરાં મધુર ગીત પરીઓનાં ગા.

[નૃત્ય-અભિનય]

—દેશજી પરમાર

સાહેલડી

સાહેલડી સુખીઆરી રે,
ચાલો પાણી લેવા પાણિયારી.

માથે ઇંઢોણી સખી ! સરખા થઈ મૂકીએ;
ચંચળ ચતુરા ચાલી રે —ચાલો.

દોરી રસીલી હાથે વીંટી લ્યો સજની;
સીચો કુવાનાં પાણી રે —ચાલો.

બેડું ચડાવી શિરે સુંદરીઆ શોભતી
ગાગર કમર પર ધારી રે —ચાલો.

આંઝરનો ઝમકાર જુઓને સજની
વિવેક ધૂંધટ તાણી રે —ચાલો.

[નૃત્ય-અભિનય]

—લેને તારી લાકડી—

લેને તારી લાકડી ને લેને તારી કામળી;
વાછરૂ ચરાવવા નહિ જઈ માવડલી.

માખણુ તો બળભદ્રે ખાધું;
અમને મળી ખાટી છાશલડી... લેને૦

વૃંદાવનને મારગડે જતાં;
પગમાં ચૂમે ઝીણી કાંકરડી... લેને૦

દાદુર મોર ને પંખીડાં બોલે;
ખીજવે કહી કાળી કરશનડી... લેને૦

મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધરના ગુણ,
ચરણકમળ ચિત્ત રાખડલી... લેને૦

[અભિનય ગીત]

મોગરાની માળ

મોગરાની માળ, મારી મોગરાની માળ,
નાની રસાળ, મારી મોગરાની માળ.

બહેને વીણેલ કળી,
બાએ ગૂંથેલ વળી

કંઠે લટકેલ મારી મોગરાની માળ.

આમ ફરે તેમ ફરે,
ચકર ચકર ફુદડી લે,

તૂટી તૂટી શું મારી મોગરાની માળ;
દેવતણે ચરણ મારી મોગરાની માળ.

[નૃત્ય-અભિનય]

—દેશળજી પરમાર

નહિ જાઉં રે

નહિ જાઉં રે, નહિ જાઉં રે;
ગાવડલી ચારવાને જશોદા માવડી.

મને વહેલો ઉઠી જગાડે છે,
મને ટાઢે તે પાણીએ નવરાવે;
મને ટાઢો તે રોટલો ખવરાવે.

.. હું નહિં

ત્યાં તો પહાડ પર્વત બહુ મોટા છે;
ત્યાં તો વાઘ વરૂનો બહુ ભો છે.

.. હું નહિં

મને કાળિયો કાળિયો સહુ કહે છે;
મને ગોવાળિયા બહુ દુઃખ દે છે.

.. હું નહિં

[અભિનયગીત]

કાંગ લ્યો

કાંગ ખેતર ગ્યાંતાં રે, ગોરી કાંગ લ્યો!

ઉભાં ઉભાં કાંગ લ્યો,

ખેઠાં ખેઠાં કાંગ લ્યો;

કાંગ લેવા ગ્યાંતાં રે, ગોરી કાંગ લ્યો!

ચાલતાં ચાલતાં કાંગ લ્યો,

ધખડ ધોખા કાંગ લ્યો;

કાંગ ખેતર ગ્યાંતાં રે, ગોરી કાંગ લ્યો!

ટોપલો ભરી કાંગ લ્યો,

ખોખલો ભરી કાંગ લ્યો;

કાંગ લેવા ગ્યાંતાં રે, ગોરી કાંગ લ્યો!

સૂપડી ભરી કાંગ લ્યો,

ખોઈ ભરી કાંગ લ્યો;

કાંગ લેવા ગ્યાંતાં રે, ગોરી કાંગ લ્યો!

[નૃત્ય-અભિનય]

—પંખીની ટોળી—

જુઓ જુઓ પંખીની આ ટોળી,
તેમાં કબુતરોની જત ભોળી;
તેમાં ગરૂડજી મોટા રાજ,
ચાંચ મોટી શરીરે છે તાજ.

બેઠા પોપટભાઈ તો કારભારી,
તેની બાલી લાગે છે બહુ સારી;
તેમાં લુચ્ચામાં લુચ્ચા કાગડા છે,
સૌ પંખીમાં એ તો ફાંકડા છે.

હંસ મોર મેના ને ફોયલ છે,
ગીધ સમડીને આપે જોયેલ છે;
છેલ્લે કાબર ચકલી ને હોલાં,
ઢેક બગલાં છે મોટાં ઢોલાં.

[ગીત]

વહાણું ચડે

વહાણું ચડે, વહાણું ચડે,
મારી ક્ષધબાના દીકરાના વહાણું ચડે.

મેાતી લાવે, મેાતી લાવે,
મારી ક્ષધબાના દીકરા મેાતી લાવે.

કેવાં લાવું, કેવાં લાવું,
મારા મામાની માનબાઈ કેવાં લાવું?

રાતાં લાવે, રાતાં લાવે,
મારી ક્ષધબાના દીકરા પીળાં લાવે.

ઝીણું લાવે, ઝીણું લાવે,
મારી ક્ષધબાના દીકરા ઝીણું લાવે.

[સંવાદગીત]

વહાણે ચડયા

વહાણે ચડયા, વહાણે ચડયા,
મારા કુધબાના દીકરા વહાણે ચડયા.
વહાણે ચડયા, વહાણે ચડયા,
એ તો વહાણુના ખેડતલ વહાણે ચડયા.
દરિયે ગયા, ભર દરિયે ગયા,
એ તો વહાણુના ખેડતલ દરિયે ગયા.
ડુબકી મારી, ડુબકી મારી,
ભર દરિયામાં ભુંગતે ડુબકી મારી.
મોતી કાઢ્યાં, મોતી કાઢ્યાં,
લાલ પીળાં તે ફાંટ ભરી મોતી કાઢ્યાં.
લીલુડાં લ્યો પીળુડાં લ્યો,
મારા મામાની માનબાઈ મોતીડાં લ્યો.
લીલુડાં લ્યો, પીળુડાં લ્યો,
લાલ પીળાં તે ફાંટ ભરી મોતીડાં લ્યો.
શોભે ઘણાં, શોભે ઘણાં,
હાર પે'રીને બેઠ જણ શોભે ઘણાં.

[સંત્રાદગીત]

મારો છે મોર

મારો છે મોર, મારો છે મોર,
મોતી ચરંતો મારો છે મોર;
મારી છે ઢેલ, મારી છે ઢેલ,
મોતી ચરંતી મારી છે ઢેલ.
મારો છે મોર, મારો છે મોર,
માળામાં ઘેસનાર મારો છે મોર;
મારી છે ઢેલ, મારી છે ઢેલ,
ડાળામાં ઘેસનાર મારી છે ઢેલ.
મારો છે મોર, મારો છે મોર,
રાજનો માનીતો મારો છે મોર;
મારી છે ઢેલ, મારી છે ઢેલ,
રાણીની માનીતી મારી છે ઢેલ.
બોલે છે મોર, બોલે છે મોર,
સોનાને ટોડલે બોલે છે મોર;
બોલે છે ઢેલ, બોલે છે ઢેલ,
રૂપાને બારણે બોલે છે ઢેલ.

[ગીત]

હોલો રાણો

મારા માથા પર કોણ ચડ્યું?

—હોલો રાણો.

ઉતર હોલા હું ચડું,

—નહિ ઉતરું.

નીરે

નવરાવું,

—નહિ ઉતરું.

ખીર

ખવરાવું,

—નહિ ઉતરું.

[રમતગીત]

કુઉઉઉ

કાળી કોયલ બોલે : કુઉઉઉ.

આંબા કેરી ડાળે : કુઉઉઉ.

સરવરિયાની પાળે : કુઉઉઉ.

હાંશે કાગ હિંચોળે : કુઉઉઉ.

કાળી કોયલ બોલે : કુઉઉઉ.

[ગમ્મતગીત]

કુદરડી—

ફરો ફરોને છોકરાં કુદરડી,
જેમ ફરે ઉંદરડા ઉંદરડી;—ફરો૦

ફરે ચાંદો સૂરજ બે ઉંદરડા,
પેલા તારલિયા સૌ ઉંદરડી;—ફરો૦

ફરે દિવસો તે ધોળા ઉંદરડા,
પેલી રાત રૂપાળી ઉંદરડી;—ફરો૦

ફરે મેહુલો મોટા ઉંદરડો,
પેલી વાદળીઓ સૌ ઉંદરડી;—ફરો૦

ફરે ઇશ્વર જે થઈને ઉંદરડો,
તો દુનિયા થઈ જાય ઉંદરડી;—ફરો૦

[નૃત્ય-આભિનય]

—ત્રિભુવન વ્યાસ

ખિલ્લી

ખિલ્લી વાઘતાણી મારી,
 બેઠને ઉંદર જય નાસી;
 ચામડી ઉપર ચટાપટા ને,
 પૂંછડી પટપટ થાય;
 ખૂણા વચાળે ખોળીખોળીને
 ઝડપી ઉંદર ખાય.—ખિલ્લી૦

ભૂરે ડાળે . ભલું ભાળતી,
 જવ અંધાણે ઘોર;
 એક જ ઘરમાં ગોઠે નહિ,
 એ આખા ગામે ચાર.—ખિલ્લી૦

જલવતે પાણી એ પીતી,
 આંખો મીચી ખાય;
 કુતરે એનો કાળ જ માટે,
 દેખી નાસી જાય.—ખિલ્લી૦

[અભિનયગીત]

અગડ બમ બમ બમ બમ (૨)

નાચે સદાશિવ આદ્યગુરુ

—અગડ બમ૦ (૨)

આક કેરી રોટલી ને

ભાંગ કેરી દાળ (૨)

પારવતીજી પીરસે

તમે જમો ભોળાનાથ

—અગડ બમ૦ (૨)

[શબ્દધ્વનિગીત]

સાચના સિપાઈ—

સાચના સિપાઈ અમે તો સાચના સિપાઈ,

સાચ અમારી તરવારો ને

સાચની બાંધી સવાઈ—અમે૦

જુઓ અમારી ધન ફરફરે,

સાચની લહેરો વાઈ—અમે૦

સૂણો અમારાં પ્યૂગલ વાગે,

સાચની હાક છવાઈ—અમે૦

સાચ અમારા લડવૈયા ને,

લડશે સાચ લડાઈ—અમે૦

જાગે સાચાનું લશ્કર સઘળે,

આવો તમે ય ભાઈ—અમે૦

[કૂચ-ગીત]

—દાનાલાલ કવિ

ખીસકોલી

તું અહિંયા રમવા આવ મજની ખીસકોલી,
તું દોડ તને દઉં દાવ મજની ખીસકોલી.

તું કેવી હસે ને રમે ! મજની ખીસકોલી,
તારા કૂદકા તો બહુ ગમે મજની ખીસકોલી.

તું જ્યારે ખીલખીલ ખાય મજની ખીસકોલી,
તારી પૂંછડી જિંચી થાય મજની ખીસકોલી.

તારે અંગે સુંદર પટા મજની ખીસકોલી,
તારી ખાવાની શી છટા ! મજની ખીસકોલી.

તું ઝાડેઝાડે ચડે મજની ખીસકોલી,
કહે કેવી મજ ત્યાં પડે ? મજની ખીસકોલી.

બહુ ચંચળ તારી જાત મજની ખીસકોલી,
તું ઉંદર ભાઈની નાત મજની ખીસકોલી.

[અભિનયગીત]

—ત્રિભુવન વ્યાસ

છલકાતું આવે બેડલું

છલકાતું આવે બેડલું, મલપતી આવે નાર રે,
મારી સાહેલીનું બેડલું.

મારા ગામના સુતારી રે, વીરા તુજને વીનવું;
મારે માંડવે બાજે લાવ્યે રે, મારી સાહેલીનું બેડલું.

મારા ગામના સોનીડા રે, વીરા તુજને વીનવું;
મારે માંડવે જૂમણાં લાવ્યે રે, મારી સાહેલીનું બેડલું.

મારા ગામના દોશીડા રે, વીરા તુજને વીનવું;
મારે માંડવે ચુંદડી લાવ્યે રે, મારી સાહેલીનું બેડલું.

મારા ગામના મણિયારા રે, વીરા તુજને વીનવું;
રૂડો ચુડલો લઈ આવ્યે રે, મારી સાહેલીનું બેડલું.

[નૃત્ય-અભિનય]

(લોકગીત)

વીર ગીત

હિંદ હોય જો પ્યારો,
વીર બાલ સૌ વિચારો;
કંઈ કંઈ કરો સુધારો,
હિંદના યુવાન.

હસતું વદન રાખ,
વાણી શુદ્ધ સત્ય ભાખ,
કરૂ હિતભર્યા વિચારો,
હિંદના યુવાન;
પ્રસંગ કેવો સારો,
હિંદના યુવાન.

[કચ્છગીત]

— વીર —

નાની મારી આંખ

નાની મારી આંખ, એ જોતી કાંક કાંક;
એ તે કેવી અજબ જેવી વાત છે!

નાક મારે નાનું, એ સુંઘે ફૂલ મજનું;
એ તે કેવી અજબ જેવી વાત છે!

આંગળી મારે લપટી, તેથી વગાડું ચપટી;
એ તે કેવી અજબ જેવી વાત છે!

નાના મારા હાથ, એ તાળી પાડે સાથ;
એ તે કેવી અજબ જેવી વાત છે!

પગ મારા નાના, એ તો ચાલે છાનાંમાનાં;
એ તે કેવી અજબ જેવી વાત છે!

નાના મારા કાન, એ સાંભળે દઈ ધ્યાન;
એ તે કેવી અજબ જેવી વાત છે!

નાનું મારું ગળું, એ ખાય ગળ્યું ગળ્યું;
એ તે કેવી અજબ જેવી વાત છે!

નાનું મોઢું મારું, એ ખાતે સારું સારું;
એ તે કેવી અજબ જેવી વાત છે!

[અભિનયગીત]

બંગલા

અડવડ દડવડ નગારાં વાગે,
હરહર ગોમતી ગાળે રે;
બંગલા ફક્કડ બનાયા.

ગાડે ગાડે તે વીરે ઈંટો મંગાવી;
ઈંટોના ઓરડા ચણાવો રે.—બંગલા

ગાડે ગાડે તે વીરે સોપારી મંગાવ્યાં;
સોપારીની પૂરણી પુરાવો રે.—બંગલા

ગાડે ગાડે તે વીરે લવીંગ મંગાવ્યાં;
લવીંગની બારીઓ મેલાવો રે.—બંગલા

ગાડે ગાડે તે વીરે એલચી મંગાવી;
એલચીનાં જાળિયાં મેલાવો રે.—બંગલા

ગારે ગારે તે વીરે કંકુ મંગાવ્યાં;
કંકુના ગારીઓ કરાવો રે.—બંગલા

ગીત !

છેટો છેટો રે

છેટો છેટો રે નંદના છોકરા રે:
મારાં રાંધણિયાં અભડાય રે—છેટો રે૦
વાલા ઉતારા દેશું આરડા રે;
દેશું દેશું મેડીના મોલ રે—છેટો રે૦
વાલા દાતણ દેશું દાડમી રે;
દેશું દેશું કણેરી કામ રે—છેટો રે૦
વાલા નાવણ દેશું કુંડિયું રે;
દેશું દેશું નદીનાં નીર રે—છેટો રે૦
વાલા ભોજન દેશું લાપસી રે;
દેશું દેશું કઢેલાં દૂધ રે—છેટો રે૦
વાલા મુખવાસ દેશું એલચી રે;
દેશું દેશું પાન પચાસ રે—છેટો રે૦
વાલા પોઢણ દેશું ઢોલિયા રે;
દેશું દેશું હીડિળા ખાટ રે—છેટો રે૦

[રાસ : અભિનય]

હાં ભાઈ હાં

વાહ વાહ હોકો કેવો

મીઠો મીઠો આવે;

મન ભાવે

મસ્ત બનાવે;

ગુડ ગુડ ગુડ બોલે,

ડગ મગ દિલ ડોલે;

હાં રે હોકો ઢરડો,

ભાઈ! જીવાન થઈ જાય ધરડો,

રે હાં ભાઈ હાં

—હાં હાં હોકો

[તાલ : અબિનયગીત]

વસંત લ્યો!—

રાજ! કોઈ વસંત લ્યો, વસંત લ્યો;
હાં રે મારી ક્યારીમાં મ્હેક મ્હેક મ્હેકી:
હો રાજ! કોઈ વસંત લ્યો, વસંત લ્યો.

રાજ! વીણી કળીઓ મેં નેત્રમાં ઉઘાડી;
હાં રે મારે હૃદયે—લલાટે વધાવી:
હો રાજ! કોઈ વસંત લ્યો, વસંત લ્યો.

રાજ! દેવ-દેવી સોહાગ લેવા આવે;
હાં રે મીઠી સ્નેહની ખંસરી ખજાણે:
હો રાજ! કોઈ વસંત લ્યો વસંત લ્યો.

[નૃત્ય-અભિનય]

—હાનાશાહ કવિ

—ચુંદડી

ચુંદડી ચૌદ લોકમાં ગોતું.

આલમાં ગોતું,

ગેબમાં ગોતું,

સાત પાતાળે ધૂમતી ગોતું;—ચુંદડી૦

ચુંદડી ચાર રંગમાં બોળી !

લાલ પીળા પરભાતમાં બોળી,

ચાંદલી પુનમ રાતમાં બોળી,

વિજળી કેરા હોજમાં બોળી,

મેઘ-ધનુના ધોધમાં બોળી;—ચુંદડી૦

ચુંદડી ચાર ચોકમાં આહું.

માનસરોવર ઝીલતી આહું,

આલની વેલ્યે વીણતી આહું,

ડુંગરે ડુંગર દોડતી આહું,
વાયરા ઉપર પોઢતી આહું;—ચુંદડી૦

ચુંદડી ચાર છેડલે ફાટી
રાસડા લેતાં.
તાળિયો દેતાં,
સાગરે ના'તાં નીરમાં ફાટી:—ચુંદડી૦

[અભિનયમીત]

—મેધાણી

—છેલણ બીબીયાં—

તમે કાંતો રે મેરી છેલણ બીબીયાં.
કૈસે કાંતું મીયાં રેંટિયા મિલે ના;
કમાડ ભંગાઉં તેરા રેંટિયા બનાઉં:
તમે કાંતો રે મેરી છેલણ બીબીયાં.

કૈસે કાંતું મીયાં ત્રાક મિલે ના;
કઠાર ભંગાઉં તેરી ત્રાકડી બનાઉં:
તમે કાંતો રે મેરી છેલણ બીબીયાં.

કૈસે કાંતું મીયાં પૂણિયાં મિલે ના;
દાઢી બાડાઉં તેરી પૂણિયાં બનાઉં:
તમે કાંતો રે મેરી છેલણ બીબીયાં.

કૈસે કાંતું મીયાં લડકા રીઝે ના;
ઢોલક બજાઉં તેરા લડકા રીઝાઉં:
તમે કાંતો રે મેરી છેલણ બીબીયાં.

[સંવાદગીત]

—મહિડાં—

હલકે હાથે તે નાથ ! મહિડાં વલોવળે,
મહિડાંની રીત નહોય આવી રે લોલ.

ગોળી નંદાશે, નાથ ! ચોળી છંટાશે, નાથ !
મોતીડાંની માળા તૂટશે રે લોલ;
ગોળી નંદાશે ને ગોરસ વહી જશે,
ગોરીનાં ચીર પણ ભીંજશે રે લોલ.
હલકે હાથે તે નાથ !

નાની શી ગોરસીમાં જમનાજી ઉછળે,
એવી ન નાથ ! દોરી રાખો રે લોલ;
નાની શી ગોરસીમાં અમૃત ઠારિયાં,
હળવે ઉઘાડી નાથ ! ચાખો રે લોલ;
હલકે હાથે તે નાથ !

[નૃસ-અભિનય]

—નંદાનાલાલ કવિ

વાળં

વાગે વરઘોડાનાં વાળં
ચાલો જીવાને જઈએ !

સૂરીલી શરણાઈ બોલે
જાણે કોયલ કૂકે,
ઢબક ધીબાંગ ઢબક ધીબાંગ
ઢોલ જુઓ ઢબુકે;
વાળં ચાલો જીવાને જઈએ !

પડધમ ને રમઢોલ સાથે
કડકડ કડકડ ઘોમ,
મીઠા મીઠા પાવા એના
પી પી પી પી પોમ;
વાળં ચાલો જીવાને જઈએ !

નગારચીની નોખત ગગડે
કડાંગ ધીનકટ ધા
સૂર ઉંચા સંભળાય એની
પપુડીના તીખા
વાનં ચાલો જોવાને જઈએ !

[અભિનયગીત]

—ત્રિશુવન બ્યાસ

દમડી પાછી દે

દમડી લધને હું તો સુતારવાડે ગધ'તી;
મીયાંકો માફા બીબીકું વેલ,
છોકરેકું ગાડી દે,
નહિ તો મારી દમડી પાછી દે.

દમડી લધને હું તો લુહારવાડે ગધ'તી;
મીયાંકો તલવાર બીબીકું છરી,
છોકરેકું કાતર દે,
નહિ તો મારી દમડી પાછી દે.

દમડી લધને હું તો દરજીવાડે ગધ'તી;
મીયાંકો ડગલા બીબીકો ચોરણા,
છોકરેકું ઝબલા દે,
નહિ તો મારી દમડી પાછી દે.

[સંવાદગીત]

ચાલો સૌએ

ચાલો સૌએ રણમયદાન,
ભારતનાં સંતાન;
શૂરા સાથી,
બુદ્ધિસાથી,
છેડાવો હિંદુસ્તાન!

કૂચ કરો બહાદુર બિરાદર,
મુક્તિ રણસંગ્રામ;
વાધો વીરા ગર્જન કરી,
સૌ આર્ય ને ઇસ્લામ.

[કૂચગીત]

મેહુલો ગાજે

મેહુલો ગાજે ને માધવ નાચે,
રૂમઝુમ વાગે પાય ધુધરડી રે;
તાલ પખાજ વગાડે રે ગોપી,
કૃષ્ણ બજાવે વેણ વાંસલડી.—મેહુલો०

પહેરણ ચરણાં ને ચીર ચુંદડલી,
ઝોઢણ આછી લોમલડી રે;
દાદુર મોર બપૈયા રે બોલે,
મધુરી શી બોલે કોયલડી રે.—મેહુલો०

ધન ખંસીધર ધન જમુના તટ,
ધન વૃંદાવન અવતાર રે;
ધન નરસૈયાની જીભલડી રે,
જેણે ગાયો રાગ મહાર રે.—મેહુલો०

[નૃત્ય-અભિનય]

હર હમ હમ હમ

હર નામ જપું, હર હમ હમ હમ;

દુનિયા મેં નહિ

દુનિયા મેં નહિ

દુનિયા મેં નહિ

કછુ હમ હમ હમ—હર નામ૦

ધ્યાન ધરે અખ

ધ્યાન ધરે અખ

ધ્યાન ધરે અખ

ધ્યાન—

માયા મોહનિયાં

હૈ જુઠી એ દુનિયા

દો દિનકી રજનિયાં

જગ મેં સારી રે—

હર નામ જપું, હર હમ હમ હમ.

[તાલચતુષ્વર]

હુંબો હુંબો વીંછીડો—

અરરર માડી રે,
છાણાં વીણવા ગઈ'તી મા વીંછીડો;
હુંબો હુંબો વીંછીડો.

અરરર માડી રે,
સોખત સૈયર થઈ'તી મા વીંછીડો;
હુંબો હુંબો વીંછીડો.

અરરર માડી રે,
કાળો ને કાદવિયો મા વીંછીડો;
હુંબો હુંબો વીંછીડો.

અરરર માડી રે,
વાંકા વળીને ડંખ માર્યો મા વીંછીડો;
હુંબો હુંબો વીંછીડો.

અરરર માડી રે,
ટચલીએ ટચકાવ્યો મા વીંછીડો;
હુંબો હુંબો વીંછીડો.

અરરર માડી રે,
વીંછીની વેદના ભારે મા વીંછીડો;
હુંબો હુંબો વીંછીડો.

અરરર માડી રે,
ખૂણે તે ખાટ ઢળાવો મા વીંછીડો;
હુંબો હુંબો વીંછીડો.

અરરર માડી રે,
જોષીડા તેડાવો મા વીંછીડો;
હુંબો હુંબો વીંછીડો.

અરરર માડી રે,
માતાને તેડાવો મા વીંછીડો;
હુંબો હુંબો વીંછીડો.

અરરર માડી રે,
વીંછીડો ઉતરાવો મા વીંછીડો;
હુંબો હુંબો વીંછીડો.

[અભિનયગીત]

—નથ ઘડી દે—

નથ ઘડી દે સોનારા રે,
મારી નથ ઘડી દે સોનારા.

એ રે નથમાં શું શું બેશે?
માણેક મોતી ને પરવાળાં રે,
મારી નથ ઘડી દે સોનારા.

પગ પરમાણે કડલાં રે ઘડજે,
કાંખિયુંના હલકારા રે;
મારી નથ ઘડી દે સોનારા.

ટોક પરમાણે ટોકિયું રે ઘડજે,
ચોરશીના હલકારા રે;
મારી નથ ઘડી દે સોનારા.

હાથ પરમાણે ચુલો રે ઘડજે,
ગુજરીના હલકારા રે;
મારી નથ ઘડી દે સોનારા.

[રાસ : ગીત]

પુરનો મોરલો

પુરનો મોરલો, હો રાજ !
પુરમાં થનગન થનગન નાચે:
પુરનો મોરલો, હો રાજ !
પુરનો મોરલો, હો રાજ !

સુખની શેરીઓ, હો રાજ !
આંગણ થનગન થનગન નાચે:
સુખનો મોરલો, હો રાજ !—પુરનો ૦

કુલની વાડીઓ, હો રાજ !
કુલડે થનગન થનગન નાચે:
કુલનો મોરલો, હો રાજ !—પુરનો ૦

રસનાં સરોવરો, હો રાજ !
રસભર થનગન થનગન નાચે:
રસનો મોરલો, હો રાજ !—પુરનો ૦

[નૃલગીત]

—દાનાલાલ કવિ

કાન તારે તળાવ

કાન તારે તળાવ,

રમઝુમતી રમવા નીસરી.

રમવા નીસરી, ટીલડી વીસરી રે—કાન૦

રમવા નીસરી, નથડી વીસરી રે—કાન૦

રમવા નીસરી, ઝરમર વીસરી રે—કાન૦

રમવા નીસરી, ગુજરી વીસરી રે—કાન૦

રમવા નીસરી, ચુંદડી વીસરી રે—કાન૦

રમવા નીસરી, માળા વીસરી રે—કાન૦

[અભિનયગીત]

ચલ ગાગર!

ચલ ગાગર ચલ ગાગર પનઘટ પર જઈએ;
નાવડીનાં બહોળાં નીર રે ગાગર ધૂમે છે.

પાણીડાંની હેલ્ય મારી ડોલંતી આવે,
ડોલે જેવી હંસલાની ડોક રે ગાગર ધૂમે છે.

બેડલે ચડીને એક પોપટજી બેસે,
નિતનિતબોળે એની ચાંચ રે ગાગર ધૂમે છે.

પાણીડાં પીવે ને વળી પીંછડાં પલાળે,
ચીર મારાં મોતીડે ટંકાય રે ગાગર ધૂમે છે.

પાણીભીની પાંખ એની ફરફરતી આવે,
જાણે મુને વીંઝણલા વાય રે ગાગર ધૂમે છે.

વીંઝણા કરે ને વળી ગીતડાં સુણાવે,
શીળી એની છાંયડી છવાય રે ગાગર ધૂમે છે.

[નૃત્ય-અભિનય]

—મેઘાણી

મસ્તી

સિય—સ્વામિન કી જય,
ખ્યારે રાધા કી જય,
બોલો હનુમાન કૃપાળુ કી
જય જય જય.

ક્ર

ક્ર

રઘુપતિ રાઘવ રાજ રામ
પતિત પાવન સીતારામ

ક્ર

ક્ર

સીતા રામ રામ રામ
રાજ રામ રામ રામ

[તાલ : ધ્રુવ]

